

שיחה על סטואה, אקולוגיה ותכנון אזורי

יוסף שכטר

תפיסה חמרית (לא חמרנית), שהרוח הוא לדעתם מעין אור נע, או מעין אֶתֶר, או מעין אש פעילה הממלאה את העולם כולו, והרי תפיסה כזאת קרובה לנו. לדעת אנשי הסטואה יש כעין נשימה בעולם השואפת להפוך את העולם כולו לאחדות אורגנית. יש מתח, כוח-יוצר, זרע מפרה בעולם¹. בעית הרע בעולם מעסיקה אותנו כדרך שה-עסיקה את בעלי המחשבות בתקופות ומקומות שונים, ובכללם חכמי הסטואה, וההסברים שנתנו אנשי הדתות והפילוסופים מתקבלים לעתים על דעתנו, אבל הרבה פעמים חוזרת הקושיה למקומה: על מה ולמה כוחו של הרע חזק? ואז מחווירים ההסברים. בבעיית הרע בעולם אנחנו רחוקים מן הסטואה, כי חכמי הסטואה משלימים עם הרע ועם המוות באופן הכרתי. הרע בעולם הוא לדידם רע מדומה ואינו ממשי. דרך אגב, בעניין זה רחוקים אנו גם מדעתם של נביאינו. הנביאים אינם כופרים בממשות הרע, אבל הם חושבים אותו תמיד למוצדק. כל התלאות שמצאו את עמנו היו לדעתם מוצדקות. לא כן אנחנו שהרע נראה לנו ממשי ולרוב בלתי מוצדק.

אָרְגַּסְט פּוֹרְמַן טַעַן שֶׁהַטְּבַע שׁוֹאֵף לְתַמּוּרֹת וְיוֹצֵר מִיַּפְנִים וְשֶׁהִיסוּרִים וְהַמְכַּאֲבִים הֵם אֲמֻצִים שֶׁל הַטְּבַע, מַעֲצָם מֵהוּתוֹ שֶׁל הַטְּבַע, וְגוֹרְמִים לְפַעֲלוֹת נִמְרָצוֹת. אֲסוֹנוֹת הַטְּבַע מִמְּלֵאִים לְדִידוֹ תְּפִקִּידִים בְּעֵלֵי מִשְׁמַעוֹת וְיֵשׁ לְתַת אֲמוֹן בְּטַבַּע הַיַּחֲדָע לְכוּון מַעֲשֵׂיו וְאֵין בּוֹ מִקְרָה. פּוֹרְמַן גִּיסָה לְהַחֲזִיר לָנוּ אֶת תּוֹדַעַת הַקֶּשֶׁר עִם הָעוֹלָם כּוֹלוֹ בְּאוֹפֵן מַחֲשַׁבְתִּי וְחוּוִייתִי כְּאַחַד. הַתּוֹדַעָה שִׁישׁ לְרִאוֹת אֶת כָּל הַמִּתְרַחֵשׁ בְּעוֹלָם כְּהַכְרָחִי וְכִנְכוּן עֲשׂוּיָה לְדִידוֹ לְהִפְסִי אֶת דַּעְתָּנוּ כְּשֶׁבָאִים עֲלֵינוּ יִסּוּרִים. שׁוֹמָה עֲלֵינוּ לְהַתְעַרֵּת בְּמִתְרַחֵשׁ בְּכֻלּוֹת הַטְּבַע, לְהַגִּיעַ לְתַחוּשַׁת הַשְּׁתֵיכּוֹת לְטַבַּע, וְזוֹ

פְּגַשְׁתִּי אֶת אִישׁ שִׁיחִי כִּשְׁהוּא עוֹסֵק בְּכַתְבֵי הַסְטוּאָה וּבִסְפָרִים עַל הַסְטוּאָה, וְהִבְעַתִּי אֶת הַשְׁתוֹ-מְמוֹתַי עַל כֵּךְ. יַדְעֵתִי שְׁאֵין דְּרַכּוֹ לְעִסּוֹק בְּעִנְיָיִם שֶׁל הָעֵבֶר מִתּוֹךְ סְקֵרְנוֹת אֵינְטֵלְקְטוּאֵלִית גְּרִידָא, וְעַל כֵּן שְׁאַלְתִּיו אִם יֵשׁ לְחַכְמֵי הַסְטוּאָה (שְׁחִיו בְּמֵאוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת לְפָנֵי הַסְפִּירָה וּבְמֵאוֹת הָרֵאשׁוֹ-נוֹת לְסְפִירָה) מַה לֹּמַר לָנוּ בְּהוּוּה, הוּא עֵנָה בְּחִיּוֹב. בְּפִתַח דְּבָרָיו הוֹזִירֵנִי שֶׁלֹּא אֲצַפֶּה לְתַשׁוּ-בַה שְׁלִימָה עַל שְׁאַלְתִּי הַשְּׁאַלוֹת, לְתוֹכֵן הַחַיִּים, כִּי עֲדִיין לֹא זָכִינוּ לְתַשׁוּבָה שְׁלִימָה. אֲבָל יֵשׁ שְׁבִילִים הַמוֹלִיכִים לְדֶרֶךְ הַנְּכֻנָה וְגַם הַסְטוּאָה הִיא שְׁבִיל שְׁכָדָאֵי לְלַכַּת בּוֹ. כְּהוֹגִים רַאֲצִיוֹנָאֵלִיִּים וּמִיִּסְטִיִּים רַבִּים בְּעֵבֶר, מִבְּקָשִׁים גַּם אֲנוּ לְתַפּוֹס כְּפִי יִכְלַתְנוּ אֶת הָאֱלוֹהִי הַמִּתְגַּלָּה בְּתַחֲמוּמִים מְסִיִּי-מִים שֶׁל הַיְקוּם וְשֶׁל נַפְשׁ הָאָדָם כְּדִי לְזַכּוֹת בְּמַתֵּן תּוֹכֵן לְחֵינּוּ. בְּעַשְׂרוֹת הַשָּׁנִים הָאַחֲרוֹנוֹת הִלְכוּ רַבִּים בְּדַרְכֵים שׁוֹנוֹת שֶׁל תִּיקוּן הַחִבְרָה הָאֲנוּשִׁית בְּאַמְצַעוֹת הַסּוֹצִיָאֵלִיזִם. בִּינְתֵים חָלוּ שִׁינּוּיִם גְּדוֹ-לִים בְּמַצְבּוֹ שֶׁל הָאָדָם וְאֵין תְּקוּוּהָ לְהִיבְנוֹת מִן הַמַּאֲרַכְסִיזִם, וְאַנְחָנוּ תְּרִים דְּרַכִּים אַחֲרוֹת. כֵּךְ הִיָּה גַם בְּעוֹלָם הַיּוֹנִי הָעַתִּיק. כִּשְׁפַסְקָה הַתְּקוּוּהָ לְהִבְנוֹת מִן הַפּוֹלִיס גְּבָרוֹ זְרֵמִים רּוֹחֲנִיִּים מְסוּג הַסְטוּאָה. הָאָדָם שׁוֹאֵף לְמַצּוֹא אֶת מְקוֹמוֹ בְּעוֹלָם, וְכִשְׁאֵין הַחִבְרָה הַמְּמוּסְדֶת מְבַטֵּחַה לּוֹ מְקוֹם מַחֲסֵה, הוּא פּוֹנֵה אֶל כְּלָלוֹת הַטְּבַע וְאֵל נַפְשׁוֹ פְּגִימָה וּמִ-חַפֵּשׁ אֶת זְהוּתוֹ. כְּאַנְשֵׁי הַסְטוּאָה כֵּךְ שׁוֹאֲפִים גַּם אֲנַחְנוּ לְחוּשׁ בְּנִשְׁמֵיָה אֱלוֹהִית הַמְּמַלֵּאת אֶת הָעוֹ-לָם, בְּרוּחַ הַמְּקִיִּמָת אֶת הָעוֹלָם, הַזּוֹרַעַת זְרַע חַיִּים בּוֹ וְהַמְּתַגְלִית בְּנַפְשׁ הָאָדָם. יֵשׁ דְּמִיּוֹן בֵּין הַבְּעִיּוֹת שֶׁהַעֲסִיקוּ אֶת חַכְמֵי הַסְטוּאָה לְבֵין הַבְּעִיּוֹת הַמַּעֲ-סִיקוֹת אֲתָנוּ כִּיּוֹם הַזֶּה, וְגַם פְּתֻרּוֹנוֹתֵיהֶם נוֹגְעִים לְפָרְקִים לָנוּ וְלִמְחַשְׁבַּתְנוּ. אִישׁ-שִׁיחִי אָמַר בֵּין הֵיתֵר, כִּי אֵין הוּא נוֹטֵה לְקַבֵּל אֶת דַּעַת הַסְטוּאָה שֶׁהַקּוֹסְמוֹס עֲצָמוֹ הוּא הָאֱלוֹהִים; מוֹטֵב לֹמַר, שִׁישׁ כִּיּוֹנִים בִּיקוּם הַנְּרָאִים לָנוּ כְּגִילּוּיִים אֱלוֹהִיִּים. אֲנִישֵׁי הַסְטוּאָה תַּפְּסוּ אֶת הָרוּחַ (אֶת הָרוּחָנוּת)

¹ תיאור מסכם של דעות אנשי הסטואה ימצא בפרק על ההלניזם בספרו של רודולף בולטמן: Das Urchristentum, Artemis-Verlag, Zürich.

המרחק. יש בחברה האנושית יחידים וחבורות המעוררים בנו הסתייגות מוצדקת ואי-אפשר להתקרב אליהם. כלום טוב לאדם מבחינה רוחנית לבוא במגע קרוב עם אנשים שגישתם ואורה חיי-הם פסולים? כלום חייבים אנו להתקרב אליהם? שנאת הור אינה טובה, אבל שנאת הנבזה טובה, ולא נוכל לקבל בזה את דעתם של חכמי הסטואה כשם שלא נוכל לקבל על עצמנו לקיים את הצו של התורה "ואהבת לרעך כמוך" באופן כללי ללא יוצא מן הכלל.

אחד מיסודות הסטואה הוא היסוד הקוסמופוליטי. ידוע לנו שיסוד זה מונח בטבעו של האדם כאדם, לולא זה לא היה האדם מסוגל להתגבר על מעצורים בהזדווגותו והיו נוצרים מינים שונים של אדם. אך מאידך גיסא קיימת באדם נטייה חזקה להתבדלות ולשנאת הור. אין זו דרישה מוסרית ערטילאית להגביר את היסוד הקוסמופוליטי על שנאת הור הטבועה בנפש, כי הבעיה הזאת היא בעייה מרכזית בהווה, ובעתיד הקרוב יהיו בעולם כחמישה מיליארד אנשים לבנים, והלבן ייהפך למדריכו של הצבעוני, והרבה יהיה תלוי בגישתו הנפשית של הלבן לצבעוני. האדם הלבן עלול להוציא סכומים ענקיים לטובת "ארצות המתפתחות" ולגרום בזה שיהיה שנוא על האדם הצבעוני אם לא יבין שעל הצבעוני לעבור תהליך קשה של תמורה בעולמו. ההיבדלות של הלבן מן הצבעוני והמלאכותיות שבהתקרבותו עלולות לגרום יותר נזק לצבעוני מאשר התועלת המשקית והטכנית שהוא מביא לו. (תכניות-היעוץ הישראליות באפריקה הן עדות לכך כמה אפשר לעזור אם הגישה היא נכונה). גם הצבעוני יצטרך להתגבר על שנאת הלבן שבקרבו, על הקנאה והמרירות שהצטברו בנפשו, שאם לא כן אין לו תקנה. היסוד הקוסמופוליטי שהדגישו חכמי הסטואה הוא לנו הכרח-חיים בהווה ובעתיד הקרוב. בניגוד לרעיון זה הרי הרעיון של חכמי הסטואה (ושל רבים אחרים), כי כל האנשים הם שווים מטבעם אינו עומד בפני הבקורת. ידוע לכל שהשוויון אינו קיים וגם אינו רצוי לאדם, שיש הבדלים בין אדם לאדם, הבדלים שיסודם בתורשה

תביאנו לענווה. בנקודה זו קרובה מחשבתו של פורמן למחשבת הסטואה. גם חכמי הסטואה אמרו, שבכלל היקום הכל הוא הכרחי ומכוון למטרה, ויש להכיר ולהבין הכל ולהשיג הסכמה פנימית למתרחש ביקום, ואז נפתרת השאלה על מציאות הרע בעולם.

אך יש והיחיד אומר בלבו: גם אם דרושות לטבע פעולות הגורמות לי יסורים יש לי כפרט זכות ולעתים גם חובה להתחמק מלמלא את דרישותיו של הטבע, ויש ואני מוצא אדם שהתחמק — לגמרי או במקצת — מן הדרישות האכזריות והמוכח לרמוז לי רמזים המועילים להתחמק מן הדרישות ההן. — רק אם היסורים נחוצים לי כפרט לשם התעלות כדי שאהיה מוכשר לקבל אַמאנאציות שלא הייתי מוכשר לקבל אותן בלי היסורים, רק אז נראים לי היסורים מוצדקים, אבל כל עוד הלוגוס של הפרט אינו מתיישב עם הלוגוס של כלל הטבע, כל עוד חוקיה של המדינה הפרטית שלי (האורגאניזם שלי) אינם תואמים את החוקים של מדינת הקוסמוס הגדולה, אין לי כל יסוד לבטל את הלוגוס שלי מפני הלוגוס של הטבע. אנהנו נוטים יותר לקבל את טענתו של איוב על העוול שנגרם לו כפרט מאשר את טענתם של חכמי הסטואה האומרים שהחוק הכללי מוכח ומשכנע את הפרט ואין בו עוול. הזהות בין חוק הפרט לבין חוק היקום רחוקה מאתנו. קשה לנו לחיות חיים המאוחדים עם הטבע, כי בעיקר אנו חשים שאנחנו מכוונים תהליכים בטבע, שאנחנו מכריזים את הטבע לקבל את מגמותינו, והיחס בין מדינת האדם כפרט לבין המדינה הכללית של הטבע אינו תקין, וכפי שנראה לנו היחס שאינו תקין נוצר בחלקו באשמת האדם ובחלקו הגדול שלא באשמתו. (באקולוגיה ובתכנון האזורי שעליהם נדבר יש נסיונות הקרובים במידת מה לתפיסת הסטואה והעשויים להתקבל על דעתנו).

חכמי הסטואה מדגישים בצדק שהאדם הוא בעל-חיים המיועד לחיות בחברה, שיש לו לאדם הרגשת השתייכות למשפחתו ולידידיו וכו' והתחייבות כלפיהם, אבל — העיר איש-שיחי — מכאן ועד החובה לאהוב את האדם בכלל רב

קה לנו הקירבה בטחון ולא יפחד לבנו. ואם יש לנו אל שברא אותנו, שהוא אבינו והוא המטפל בנו, כלום אין בעובדה זו כדי לשחרר אותנו מכאב ומפחד? ! אדם מעניין היה אפיקטטוס זה, על כל דבר הוא מודה לאלוהים, ובעיקר הוא מודה לו על כך, שנתן לאדם דעת להבין את פעלו של אלוהים. ומכאן הוא מגיע להאשים את האדם שאינו מכיר בטוב שהעניק לו אלוהים. איש-שיחי העיר, שריבוי ההודיה לאלוהים אינו קרוב לרוחנו, וגם אשמת האדם בכל הרעה הבאה עליו רחוקה מאתנו. חכמי הסטואה חשבו את החטא לטעות, ושרצוי לגאול את האדם מטעותו על-ידי הפנמה. המוטיב של אשמת האדם (ושל האשמתו העצמית) נהפך אחר כך למוטיב יסודי בנצרות. ונשאלת השאלה, אם המוטיב הזה — ששרשו ביהדות, ואולי בעולם שלפני היות היהדות — יהיה מוטיב יסודי ברוחניות של איש העתיד. אין להניח — אמר איש-שיחי — שיסוד הדתיות יהיה בעתיד בזה שישים האדם את עצמו אשם במוצאות אותו. וידוי האדם אינו הבסיס שעליו תיבנה הדתיות הפנימית בעתיד.

ההרגשת-המחשבה היתה: אם אני אדם סובל ואני חושב שמקור אסוני הוא ברוע היחס שביני לבין העולם והחיים, הרי אני הולך בדרך התועים; וכל עוד לא הגעתי למחשבה המכרעת, שלא החיים כמות שהם אשמים ברוע היחס הזה אלא אני בעצמי אשם בדבר, אין אני יכול למצוא מוצא מן התוהו-ובוהו של ההרגשות והמחשבות.⁴ הרגשה-מחשבה זו, שהיא עיקר בנצרות, עתידה להיעלם מקרב האדם.

בהרבה דברים — אמר איש-שיחי — דומה התקופה שבה אנו חיים לתקופה ההלניסטית. כמו בתקופה ההלניסטית כך גם עכשיו אין אתנו יודע מי משעבד ומי משחרר, מי אימפריאליסט ומי גואל מאימפריאליזם. בחוגי השמאל מקובל לומר שאמריקה היא אימפריאליסטית, אך גם שם נשאלת לעתים קרובות השאלה אם רוסיה אינה אימפריאליסטית ואם סין אינה עלולה להיות

ובסביבה והבדלים שיסודם במאמצים שהשקיע היחיד בטיפול בעצמו. רעיון השוויון עלול להטעות את האדם. הגרעין המוסרי הנכון שברעיון הזה הוא שיש צורך להגביל את אי-השוויון.

גם הרעיון שיש לאדם בחירה חפשית מטעה, כי יש שעבודים טבעיים, ויש דברים שהם — כפי שהדגישו חכמי הסטואה — מחוץ לתחום בחירתו והכרעתו של האדם, שהם זרים לו בטבע ואינם ברשותו כלל.

חכמי הסטואה עמדו על כך, שעל האדם להש-תחרר מן האפקטים הקושרים אותו ל"דברים הו-רים", כי אדם שהוא עבד לגופו ולשלטונות המושלים בגופו נידון לכאבים ולמצוקה. איש-שיחי עמד על המושג "גוף" ואמר: בשעה שחכמי הסטואה מדברים על גוף אין כוונתם לאורגאניזם של האדם, אלא לסכום הדברים הארציים-חברי-תיים הנוגעים לאדם: משפחה, רכוש, עמדה בחב-רה וכיו"ב. הגוף במובן זה נראה להם ככלא לנשמה, לרוח, ויש להשתחרר ממנו. הרוח הוא לדידם העיקר, הוא הפנים של האדם, והגוף, כלומר כלל הדברים החמריים, הוא נחות-דרגה ובוזי. אבל למושג "גוף" יש גם מובן אחר: האורגאניזם הפסיכו-פיסי של הפרט. גיאורגס גורדייב הציע — להקדיש הרבה לקשב לאברים שלנו כדי להשיג את החרות המירבית של האני הפנימי² (שעליה דיב-רו חכמי הסטואה). חכמי הסטואה לא ידעו את הקשב לאורגאניזם. עיקר דאגתם היתה שיהיה רצונו של האדם חפשי מתשוקות, ממעצורים ומכפיות. אם הדברים בעולם הם טובים או רעים, כך אמרו, הכל תלוי בכך כיצד אנחנו מקבלים אותם. על האדם לשוב לעצמו ולהכיר את החו-קיות האלוהית השולטת בטבע, חוקיות שאין לש-נותה ויש לקבלה כמות שהיא. ההשלמה עם החו-קיות השולטת בטבע מביאה לדעתם לשלום פנימי ולשמחה. אפיקטטוס³ מדבר על יחסו של האדם לאלוהים ואומר: אם אנחנו קרובים קירבת מ-ש-פחה לקיסר ברומא או לאחד הגדולים שם, מעני-

² עיין בספרי "שבילים בחינוך הדור", הוצאת אל"ף, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 133-145.

³ מחכמי הסטואה, 50-130 לערך, אחרי הספירה.

⁴ עיין בספרי "יהדות וחינוך בזמן הזה", הוצאת דביר תשכ"ו, עמ' 173-176.

נפשו למיתה. ולא שאלת המוות בלבד, אלא גם שאלת סבלו של אדם ושאלת העוול שנעשה לאדם אינן נפתרות בדרך זו, ואף-על-פי-כן יש נחמה פורתא והקלה פורתא בהכרה האקולוגית, כשם שיש נחמה והקלה בהפנמה ובחירות הנקנית על-ידי הפנמה. האקולוגיה היא התורה על יחסי החיים לסביבה הטבעית, והיא ביסודה תפיסת העולם של חכמי הסטואה שלבשה כאן אופי מדעי-אמפירי, ואם ילמדו אותה לצעירים, היא עשויה להקהות את חודה של בעיית הרע והמוות. חשובה היא ההכרה האקולוגית שהסימביוזה (חיים-יחד) במו-בן הרחב של המלה היא המקיימת את העולם ואת הסדר בבריאה, שלא רק "מלחמת הכול בכול" אלא ההכרה בהשתעבדותו של הפרט לכלל כופה על הכל חיים-יחד. חשוב להכיר שהטבע שואף ל-סימביוזה, וכך אפשר להבין את העובדה, שמיקרו-בים וצמחים ובעלי-חיים קיימים יחד ואינם מש-מידים זה את זה. בדרך כלל אנחנו שמים לב לתופעות הרעות שבטבע, לאכזריות ולהשמדה, כי התופעות הללו נוגעות לנו ומכאיבות לנו, ואין אנחנו רואים את הסימביוזה שגם היא קיימת בטבע ושבלעדיה לא ייתכן כל קיום. אם יחונכו בני-אדם על תפיסה אקולוגית, לא יתגבר בלבם הציניזם במידה רבה כל כך.

נושא האקולוגיה הוא הביספירה, ספירת החיים, הספירה של הצמחים ובעלי-החיים (ובתוכם בני-האדם). זוהי ספירה דקה שבאדמה המגיעה בעי-קר עד מקום שרשי האילנות, ובים עד כמאה ושבעים מטר מתחת לפני המים, ובאוויר עד ראשי העצים הגבוהים (כמאה ועשרים מטר), ובספירה זו נמצאים יותר ממיליון ושלוש מאות אלף מיני צמ-חים ובעלי-חיים הקשורים זה בזה והיוצרים חב-רות-חיים השואפות לשילוב ואיזון⁵. דרכי הזרי-מה המתמדת של אנרגיה שמקורה בשמש דרך חברת החי נקראות "שרשרות מזון". חרק מסויים יכול להיזון מצמחים רבים וגם להיות מזונם של צפרים רבות, עכבישים וחרקים אחרים, ולכל

אימפריאליסטית. כמו בתקופה ההלניסטית משת-לטת בתודעתנו הרגשה שאנחנו נתונים בידי של כוח גורלי שאין לנו שליטה עליו. השינויים שחלו בתחומים רבים גרמו, שאין הפרט יכול להבין כראוי את הנעשה בעולם הרחב. היקף הסביבה שבה האדם חי גרם שהעולם נעשה זר לאדם יותר משהיה קודם. כמו בתקופה ההלניס-טית משתלטת התחושה ש"האוטמאטיון", מה שנעשה מאליו, הוא האלוהים (כביטויים של פילוסופים בתקופה ההלניסטית). מה פלא בדבר שהאדם הסטואי בחר ללכת בדרך של השתחררות פנימית מהוויות העולם כדי להיות בלתי תלוי בהן; ששאף להחזיק באני המהותי כדי להיות בהרגשה של חירות. גם עכשיו יש גטייה לחש-תחרר פנימית מן העולם ומן החברה האנושית ולהתעמק בחוקיות של הקוסמוס או ללכת בדרך ההפנמה.

ב.

כיון שידעתי כי איש-שיחי הקדיש זמן ומרץ להכיר את האקולוגיה וגם בשיחה על הסטואה הזכיר את האקולוגיה כהמשכה של תורת הסטואה, שאלתיו מה פשר הדבר. הוא אמר לי שאמנם אין בכוחה של האקולוגיה לתת תשובה מספקת לשא-לה על מציאות הרע בעולם, שהיא המטרידה את האדם בכל התקופות ובמיוחד בתקופות שחלים בהם שינויים רבים, חיצוניים ופנימיים, הגורמים לאדם סבל רב וחזקה עליו הקושיה על מה ולמה, אבל האקולוגיה עוזרת לנו במידת מה להכיר שהשינויים והסבל אינם לבטלה. אפיקטטוס גיסה לבאר לנו את המוות. הוא אמר, בני-אדם דומים לשבלים המיועדות לקציר, שאם לא ייקצרו ירקיי-בו, ומדבריו יוצא שלטובתם הם מתים. נימוקו אינו משכנע אותנו. יתכן שאילו היתה בשבולת דעת והיתה יודעת שסופה קרב, היתה בוחרת להירקב ולא להיקצר. אנו נזכרים באגדה על משה רבנו שסמוך למותו ביקש מאלהים: הניחני כחיות השדה שהן אוכלות עשבים ושותות מים ורואות את העולם, וגם כשידע, ששמים וארץ, חמה ולבנה, הרים וגבעות וים סופם למות, לא השלים

⁵ רוב הדוגמאות המובאות כאן לקוחות מן הספר Ecology שיצא בהוצאת Time-Life 1963.

שהגיע האדם הלבן לערבות צפון אמריקה, יצר הטבע במרוצת מיליוני שנים איוון בין האדם ובין ערב רב של יצורים חיים. עדרים ענקיים של ביוונים אכלו מהעשב המרובה ואף פעם לא שהו במקום אחד תקופה ארוכה למדי בשביל לדלדל את המרעה הטבעי, שנשמר גם הודות לעדרי זאבים שפגעו מדי פעם בביוונים. כלבי הפרריה אכלו מהעשבים ומהורעונים של צמחים שונים והיו לטרף לחיות אחרות. ארנבות, סנאים ובעלי חיים אחרים נשארו במספר מוגבל עקב כמויות המזון המוגבלות. האינדיאנים עצמם, בדרך כלל נוודים, הסתגלו לסדר הטבעי, אך התושבים הלבנים ראו בשטחי המרעה מקור התעשרות על-ידי בקר וצאן, הם השמידו את הביוונים, וחיות-טרף אחרות הורעלו כשם שהורעלו כלבי הפרריה. צפרים שאכלו מהפגרים המורעלים הורעלו אף הן, חרקים ומכרסמים קטנים שהיו עד אז טרף לצפרים התרבו, ומגפות גדולות פשטו לכל עבר. הבקר והצאן הרסו את המרעה הטבעי והמישורים העצומים הפכו למדבר.

דוגמה אקולוגית מפורסמת היא זו של דארון בספרו "מוצא המינים". דארון גילה שרק הדבור בעל הלשון הארוכה מסוגל לאבק בהצלחה את פרחי התלתן האדום. ההתפשטות הגדולה של התלתן באנגליה אופשרה איפוא על-ידי הדבור. חוקר אחר מצא, שסביבה שהיא קרובה לכפר או לעיר יש בה יותר קני דבורים מסביבה שהיא מרוחקת מהם, משום שהעכברים האוכלים את יערות-הדבש ואת זחלי הדבורים נדירים הם בקרבת הכפר או העיר, כי ביישוב האנושי יש הרבה חתולים והחתולים מרחיקים את העכברים, ועל-ידי כך מתרבים הדבורים המפריים את התלתן. מכאן שהחתולים הם הסיבה לעושר בתלתן, ומן התלתן מתפרנסים עדרי הבקר.

האי קראקאטואה על יד יאווה נחרב כולו בשנת 1883 על ידי התפרצות הר-געש, וצפרים עפות ובעלי חיים השוחים בים, והרוח זורמי האוקיינוס העבירו אחר-כך לאי זרעים, דרבנות פרחים ופירות, ושיקמו אותו. ההתפוצצות היתה שווה לזו של פצצת מימן בעוצמה של 10,000 מגטון והאי

הטורפים האלה אויבים משלהם אשר כל אחד מהם עשוי להיות חוליה חיונית בשרשרת ובשמירת איוון החברה. החוליה היא יחידה המחליפה אנרגיה, המשתמשת בחלק מה-אנרגיה המקורית שנתפסה על-ידי הצמחים ומעבירה את היתר לחוליה הבאה. בעולם המסובך של שותפים ושותפויות עושות לפעמים צפרים גדולות של אפריקה, כגון חסידת המרבו ונשרים מסויימים, שותפות עם דבורים ובונות את קניהן מעל לכוורות. הדבורים שומרות את קני הצפרים מפני טפילים שונים וטורפים, אם כי התועלת הצומחת מזה לדבורים אינה ידועה.

האוכלוסיה הגדולה ביותר במערות היא זו של העטלפים השוכנים שם במשך היום והישנים שם את שנת החורף שלהם. העטלפים תלויים בתקרת המערות ומה שהם מפרישים מגופם נערם על קרקע המערות, צואתם עשירה בחמרי הזנה ועל כן צומחים במערות העטלפים: פטריות-עובש וטחלבים, והם גותנים מזון לצרצרים, לעשים וססים, לקרציות ולעכבישים. כל החברה תלויה בנוכחותם של העטלפים במערות. העטלפים יוצאים בלילה ומן הטרף שהם מביאים למערות מתפרנסת כל החברה אשר במערות. בקיץ כשהעטלפים נוטשים את המערות לשכון בתוך העצים החלולים, או בחורף כשהעטלפים ישנים, והם אינם מקבלים מזון ואין הצואה נערמת במערות, אין פטריות-העובש מתרבות, והצרצרים ואוכלי-הצמחים האחרים מתים מרעב. בשעה שהעטלפים מפסיקים את יבוא האנרגיה מן העולם המוקרן על-ידי השמש, נפסקים החיים במערות.

התירס, השעועית והדלעת והמלון היוו חברה סימביוטית בצפון אמריקה של האינדיאנים⁶. צמחי התירס גדלו בגבהם והשתמשו באור השמש ובריכות הקרקע, והשעועית נעזרה בתירס כדי לקבל את חלקה באור. שרשי השעועית עודדו חברות של חידקים אוגרי חנקן והם עזרו לגידולם של הדלעת והמלון שכיסו את פני האדמה. לפני

⁶ עיין בספר: Carl O. Sauer: Agricultural Origins and Dispersals, The American Geographical Society, New York, 1952.

כיום יש תערובת אקולוגית קשה בעולם, משום שהאדם מחיש העברת צמחים ובעלי חיים למקומות חדשים. המהפכות בצומח ובחי הן עכשיו גדולות, שיווי המשקל בטבע משתנה במהירות והאיזון הטבעי הריהו תהליך איטי. במקומות הישנים נים נוצרו במשך הזמן ריסונים שהביאו לידי איזון, ובמקומות החדשים שיש בהם תפיסת ידי-אדם במידה רבה — אין איזון אקולוגי מתאים. הטבע זקוק לזמנים ארוכים מאד כדי לקדם ולאזן ולהשיג את מטרותיו, והאדם, שגם הוא שליחו של הטבע, יש לו הזכות וגם התפקיד להחיש את התהליכים, אבל הרבה פעמים יש בהחשה שלו משום פגיעה חמורה בחוקיות הטבע. יש מיני העברה המועילים לבריאה ויש אחרים הפוגעים בסדר הבריאה.

ג

מה שאמר לי איש-שיחי על התכנון הסביבתי (האזורי) הוא מדבריו של ארתור גליקסון המנוח (עיין הרבעון של משרד השכון מספר 3, אוקטובר 1967). יסוד התכנון הסביבתי נעוץ לדעת איש-שיחי בתפיסת העולם של הסטואה. התכנון הסביבתי שהוא תכנון פיסוי, כלכלי וחברתי של הסביבה האנושית מבוסס על נתונים אקולוגיים, והוא בבחינת השלמה לאקולוגיה. גליקסון דחה את הרומאנטיקה של "חזרה אל הטבע" מצד אחד ומתח בקורת על הציביליזאציה הטכנולוגית שוללת הטבע מצד אחר. הוא שאף — כאחרים לפי-ניו — ליצור שיווי-משקל בין ההישגים הטכנולוגיים גיים לבין הטבע, ועמד על משימת האדם לחזק את הטבע ואת החברה האנושית כאחד, לא לנצל באופן חמסני את הטבע וגם לא לסלק את צלם האדם מן הטבע. סביבה אנושית היא החלל הסובב את התנועה, העבודה, המגורים, המנוחה ופעולות-הגומלין האנושיים, והיא כוללת ערים וכפרים, שטחי השפעה של יישוב, נוף כפרי ונוף-בתולה. הסביבה הטבעית מותנית בסביבה האנושית על-ידי החיים האנושיים, והיא מצדה מתנה את פעילות ואת ההתפתחות האנושית. האדם שהוא גורם נמרץ לתמורה בתלל, בו-בעצמו מתחוללת

נשאר סלע חשוף המכוסה שכבה עבה של אפר וולקני. האי המאוכלס הקרוב ביותר היה במרחק עשרים וחמשה מיל וכעבור שלוש שנים חזרו לאי שנחרב אחד-עשר סוגי עשבים וחמשה-עשר סוגי צמחים פורחים. כעבור עוד עשר שנים היה האי מכוסה ירק ועצי קוקוס צמחו לאורך החוף יחד עם קנה סוכר פראי וארבעה מיני אורכידאות. עשרים וחמש שנים אחרי ההתפרצות חזרו 263 סוגים של בעלי חיים לאי, רובם חרקים, אך גם שישה עשר סוגי צפורים, שני סוגים של זוחלים, וארבעה סוגים של שבלולי אדמה. כעבור חמשים שנה היה האי שוב מכוסה יערות ונמצאו בו ארבעים ושבעה סוגים של בעלי שדרה, רובם צפרים ועטלפים, אך גם שני סוגי עכברים, אף כי האיזון השלם של החיים באי עוד לא הושג. האי כבר עשיר בחיים, אבל אין עדיין יציבות ביחסים ההדדיים בין המינים. אין עדיין שיווי-משקל ביולוגי באי, ומשום כך יש בו כדי לשמש מעבדה לאקולוגים.

צמחים ובעלי חיים עברו במשך זמנים ארוכים (ובתקופתנו במשך זמנים קצרים), מארץ לארץ ומיבשת ליבשת, התאקלמו בארצות חדשות וקשרו קשרים עם הצמחים ובעלי החיים שהיו בני המקום מדורות. ומאידך גיסא פועלים גורמים המבדילים בין המינים, המונעים כלאיים ומקיימים באופן כזה את ייחודם של המינים. יש נטייה להתפשטות ולשילוב ויש מחיצות פיסיוולוגיות ופיסיולוגיות באורגאניזמים. מצד אחד התחברו עצי היער עם מינים מסויימים של פטריות שהתיישבו בשרשי-הם, והפטריות מגדילות את כושר העצים לקלוט חומרי-הזנה. מצד אחר ידועה הדוגמה של הפרדת בעלי-החיים על ידי צעקות ואפני התנהגות של בעלי החיים, שמינים של בעלי חיים הדומים זה לזה נעצרים על ידי כך ונמנעים מהדווגות. קיימת נטייה להתחבר וקיימת נטייה להתבדל, נטייה להצטלבות ונטייה להתעצמות הייחוד, וכן יש צורך לאורגאניזם בתפיסה של מקום קבוע ומאידך גיסא יש לו צורך בנדידה, ושניהם קיימים בעולם החי כולו, וגם באדם. (על הצרכים באדם נעמוד בסעיף הבא).

צעות טובלה, אחסנה ושימוש בורעים, דשנים, מים, יבולים וחמרים, וחל שינוי סביבתי מפליג. על בסיס זה מקנים להרים צורה של פירמידות מדורגות ומעובדות, והופכים עמקים למיכלי-ענק ולמחדשי פוריות. בני אדם מגיעים להזדהות מודעת עם אדמתם. האדם נעשה חלק מעצם התהליך הצמחי שהוא מנהל.

העירוניות היא עוד הסדר מלאכותי. כאן בוצרה מערכת אקולוגית חדשה של פעולת-גומלין חברתית שעובדי-האדמה הם רק שכבה אחת בתוכה. הפרט אינו שייך כאן לנוף מסויים, אלא לארגון חברתי הנפוץ על פני איזור שלם, העשוי לכלול כפרים, יערות, מקורות מים וכו' וכולל לפחות גרעין עירוני מבוצר אחד, שהוא המרכז הסופג את חלק הארי מתוצרת האיזור והוא מושב השלטון. מימד חדש נוסף כאן לסביבת האדם. צמתי-דרכים הם הנקודות העיקריות לפגישה או-רית ובין-אזורית, והמרכזים העירוניים מתנשאים אל-על, ונעשים אובייקטים תלת-ממדיים. אך רק כפסע בין ייצור עודף לבין כליון הקרקע, בין תיפקוד העיר כמכשיר מתאם לבין תיפקודה כטפיל. איש-שיחי אמר: בענין זה יש ללמוד מלואיס מאמפורד ומארתור גליקסון ואחרים הרואים משימה רוחנית של האדם העירוני בזמננו למנוע כליון וטפילות, לדאוג במידת האפשר להשתלבות האקולוגית בנוף ולהחיות בימי הנופש שלו את התחושות של חיים וניידות בטבע הבלתי-מופרע. אך אין לשכוח שעיקר ערכה של ישיבת-קבע הוא בזה, שהאדם יכול לזהות עצמו עם סביבה שהוא שייך אליה על-ידי שהוא מכיר בחובתו לשמרה, ועיקר ערכה של העירוניות הוא בזה שהיא עשויה לשמש פתיחה לאחדות המין האנושי.⁷

אופייניות למצבנו כיום הנה התופעות הידועות: גידול האוכלוסיה, ייצור המוני ממוכן של סחורות, ניידות מוגברת, פגישת תרבויות נבדלות ויחסי גומלין בין קבוצות אנושיות ובעיות אנושיות. לדעת גליקסון כל אלה הן עובדות "נייטראליות", והאיכות והכיוון של הפעולות ה-

תמורה במרוצת הזמן. קהילות אנושיות מסוגלות להגיע כמעט להזדהות עם הסביבה הטבעית, והכרה זו — אומר גליקסון — יכולה לנטוע בנו אמונה בחידוש זיקה הרמונית בין אדם לסביבתו. מאידך גיסא עלולים עודף אוכלוסים או עודף משאבים או המחסור באוכלוסים ובמשאבים, הגירות או מלהמות, לחולל תהליכים המביאים לידי שינויים סביבתיים. תנאים כאלה דוחפים קהילות אנושיות ל"שקף" את עצמן באופן חדש בחי וב-צומח ובנוף של הסביבה, להנהיג דרכים חדשות של שימוש בקרקע ולארגן מחדש את מכורתן. העדר שיווי-משקל סביבתי מעורר למחשבה ופועולה, היחס המופרע דוחף את האדם לבקש הגייה לתיקון סביבתי. ההנחיה הושגה בעבר באמצעות צעות אינסטינקטים או מיתוסים ודתות שקבעו הלכות בדבר מצבו ואחריותו של האדם בסביבה. בימינו חייבים אנו לחפש הנחייה כזאת קודם כל במה שאלדו ליאופולד כינה בשם "אתיקה של אדמה" שבה משתקף "מצפון אקולוגי" כשהוא משולב במצפון חברתי, וזוהי ההכרה בהתחייבותו של האדם כלפי ההקשר הביולוגי ובהתחייבותו כלפי האנושות. בסגלנו לעצמנו את תפקיד השליחים האחראיים של האבולוציה הסביבתית, נוכל לקוות להגשמת אנושיותנו.

האדם הוא אורגאניזם הנתון בתהליך של תמורה. ההקשרים הסביבתיים שונים הם במצב של ישיבת-קבע מאשר בניידות הקמאית, ושונים הם בעירוניות מאשר בישיבה כפרית. דרכה של קהילה אנושית לשימוש בקרקע, בחלל ובזמן, נובעת מתבנית של מנוחה ותנועה אנושית בנוף, והתבנית מתקנת את הטבע ומעצבת את הסביבה. הניידות משמשת נקודת-מוצא לכל עיון בויקת אדם וסביבה. במצבם האקולוגי הטבעי אין רוב האזורים מסוגלים לכלכל חיים אנושיים אלא במשך חלק מן השנה בלבד, וקהילות אנושיות (כבעל-חיים אחרים) נודדות והולכות ממחנה למחנה כדי לחדש את מלאי המזון והמים. הניידות מביאה את האדם במגע עם טווח נרחב של תנאים ומצבים. בישיבת קבע יוצר לו האדם נוף מלאכותי. מתוררי הגידול המופרעים משוקמים תמיד באמצע

⁷ עיין בספר של לואיס מאמפורד: The City in History.

בר המרד בדפוסים הטכניים העירוניים, אך לדעת איש-שיחי יש לקוות בעיקר לכך, שתגבר באדם השאיפה למה שלמעלה מן האדם, ושאיפה זו תביא תמורה באדם, והתמורה תשפיע על אופן שימושו בהלל ובזמן ובאופני הבנייה.

הטכניקה המודרנית פירושה ניצול המדע וה-משאבים לשם השגת ייתר-ניידות לאדם. הולכת ונוצרת כעין ציויליזאציה נוודית חדשה. הישגיה הגדולים של הטכנולוגיה המודרנית אינם מתבטאים בבניינים סטטיים אלא בכלי-רכב, בכלי-שיט ומטוסים. האוטומאציה משחררת את התע-שיה מכמה תנאים המרתקים אותה למקום, ועל-ידי פיתוח האנרגיה האטומית נעשות תחנות-הכוח ענף גמיש ואפשר לקבען בכל מקום שהוא, שהרי יכולות הן להתקיים בלי משלוחים של דלק. לעינינו מצטיירת והולכת התפתחותה של חרושת הניתנת לטלטול. שבוע עבודה בן שלושה ימים ומחצה, העשוי להיות לכלל בכמה ארצות בעתיד, יהפוך את האוכלוסיה לנוודים-למחצה בכוח, וכ-תוצאה מכך תקום — לדעת גליקסון — תנועת-חזרה של העירוניים אל הנוף, ועלינו לקדם את "תנועת הנופש". איש-שיחי העיר, שרצוי לאדם לשאוף להשתלבות בנוף, כדעת גליקסון ואחרים, אבל האדם הולך על שתיים ולא על ארבע והוא מכוון גם למאונך ולא רק למאוזן, הוא מכוון אל-על וגם לעומק, ואין להזניח את האפשרויות של ההפנמה וההפנייה למעלה. איש-שיחי הטיל ספק באפשרות לעניין את העירוניים הנופשים בתכנון סביבתי. הוא אמר שאין לעצור את התהליך שה-אוכלוסיה של הכפר הולכת ונעשית לעירונית או למעין-עירונית. בעיית השימוש בזמן הפנוי הולכת ומחריפה, ויתכן שמהנכי הנופשים ימלאו כאן תפקיד חשוב, אם יתכוונו להתחדשות פנימית אמיתית, ולא יתכוונו רק להרבות השכלה ודעת ועניין באמנות.

המטרה של התכנון והאדריכלות צריכה להיות — לדעת גליקסון — "גיוון בתוך אחדות" ו"אחדות בתוך גיוון" גם יחד, ולא אוניפורמיות בטולת צורה בנוף. אין ארץ שבה ניטיב ללמוד על עיצוב הנוף על אדמה חדשה מאשר בהולנד. הפולדר

אנושיות הם הם שיקבעו אם, ובאיוז מידה, יגרמו התנאים לשואה סביבתית או להתחדשות "נשימה סביבתית". יש צדדים חיוביים במצב החדש. האידיאל הישן של אחדות המין האנושי מסוגל להיעשות מציאות. גידול האוכלוסיה יוצר הזדמנות לבנות ערים וכפרים שהם טובים יותר. ניידות המונית מאפשרת השתייכות למקום מסויים ועם זאת מגע ישיר עם סביבות אחרות ועם אוכלוסיות אחרות. ליקויים סביבתיים ורעב לחיים "טבעיים" יותר דוחפים את האדם למרד, והתוצאה עלולה להיות חורבן מקיף של אוכלוסיות ותרבות, אבל מאידך גיסא גם חיפוש מגעים מחודשים. לאדרי-כלות יש כיום תפקיד חלוצי של צבירת נסיון ושל הלהבת אנשים לקחת חלק בשינוי הסביבתי וב-שיקום הסביבתי שנעשה הכרחי. הדוגמאות לתכ-ניות אזוריות: "רשות עמק טנסי" והתכנון בהר-לנד ובישראל הן מעניינות ובכולן יש ליקויים, ולעתים ליקויים רציניים, ויש לעמוד עליהם כדי למצוא דרכים לתיקון. גליקסון מציינ צעד ניסויי שנעשה לאחרונה, והוא בניין יחיד, בית-יתומים שנבנה באמסטרדם בידי אלדו ואן אייק. בסיס התכנית הוא, לדברי ואן אייק, "פיוס ניגודים": חיי-פרט וחיי-כלל, חוויות של חלל פנימי וחיצונו, נתיבי-תנועה ופעולת-גומלין, גיוון ואחדות, אור וצל.

שאלה מכרעת בתכנון האזורי היא השאלה: האם יודרך התכנון האזורי על-ידי מגמות של קידמה טכנולוגית ויתכוון ל"פישוט" הסביבה בת-התאם לדפוסים הפונקציונאליים המתחייבים מן האופי של האנרגיה הקיטורית, החשמלית או הא-טומית, או מתוך השימוש המוגבר בנתיבי יבשה, ים ואוויר, או מתוך האוטומאציה וכד', או שמא יודרך על-ידי מטרות סביבתיות ואנושיות נרחבות ונעלות, שמא יהיה עלינו לבחור באותם צדדים של פיתוח טכנולוגי חדש שהם מועילים להשגת מטרות אנושיות מעין אלו. איש-שיחי אמר: הג-סיון שבו עומד (ויעמוד) האדם הוא גדול. הפיתוי של הקידמה הטכנולוגית לפישוט הסביבה הוא רב. בוודאי ייעשו נסיונות רבים שיהיו מכוונים להשגת הרמוניה בחלקי-תכל שונים, ובוודאי יוג-

נוף אזורי יש לשאוף לאחדות-אינטרסים של קהי-
לות אנושיות וקהילות ביוטיות, ליצור שיווי-
משקל בין צרכיה של החברה האנושית לבין
הבריאות הביולוגית של האדמה, כדי להגיע לש-
כינות יותר טובה. חגורה מיוערת סביב עיר
הנמצאת בחבל ארץ מיוער, נטיעת עצים לאורך
ואדיות המנקזים את השטחים הבנויים, נטיעה
לאורך התעלות שבצדי כבישים, דירוג מדרונים
וכו', כל אלה משפרים את תנאי האדמה בסביבה
העירונית, יוצרים מעבר אורגני בין עיר לכפר
ומשמשים שטחי גופש ומשעולים מוצלים בדרך
טבעית. משנעשה האדם השליט האקולוגי על הא-
דמה, אינו יכול עוד לסמוך על הטבע שישמש
משקל-שכנגד לעוצמת השפעתו על הסביבה, והוא
חייב לאזן את הגוף ואת המשאבים ולהיות אחראי
לקיומם. בעייתו של מתכנן הנוף הוא להבטיח
את קיומו של הנוף כמקור-חיים.

אישי-שיחי אמר: כשם שלמדנו מגורדייב להק-
שיב לגופנו ולנהל אותו, כך עלינו ללמוד כיצד
לשלוט בקרקע ולנהל. חשובה היא הבחינה הביו-
טית, חשובה השכנות, אך אין לראות חזות-הכול
בעבודה האנושית ובפנאי האנושי בלבד. יש לד-
אוג לכך שיהיה לאדם מקום מתאים להתייחדות,
להתבוננות, להפנמה ולתפילה. ההתייחדות היא
הכרח בחיים המודרניים. יתכן שמקומות קדושים
ליחיד חשובים כיום יותר ממקומות קדושים לצי-
בור. הכיכר העירונית על חנויותיה, מסבאותיה,
מרפאותיה, שירותיה וכו' היא מרכז לאיזור כולו
לגבי האוכלוסיה הכפרית המבקרת בו דרך קבע.
עובדה זו ממלאת תפקיד גדול באינטגרציה
הכלכלית והחברתית של האזור. אנשי רוח שוק-
דים ליצור מרכזי השכלה ואמנות ואינם מסתפקים
במרכזים משקיים בלבד. אבל — הוסיף איש-
שיחי — חסרים מקומות המוקדשים לנפש האדם,
להתגברות פנימית בשעות של רפיון ולהתחדשות
פנימית בשעות של עלייה. ההשכלה והאמנות הם
תחליפים לכך, אך העיקר חסר.

מלבד הפולדר ההולנדי עמד גליקסון על התכ-
נון של חבל לכיש אצלנו⁶. ועל התכנון באי
⁶ הפיתוח של חבל לכיש התחיל בשלהי שנת 1954

(Polder, השטח המיובש, אדמה שהושגה מן הים)
הוא הישג גדול, אך האמצעים הרציונאליים לא
מנעו חדגוניות. הפולדר הצפון-מזרחי בהולנד
הוא מפעל של תכנון אזורי מודרני על אדמה
חדשה, מפעל שתוכנן ומומש באורח מקיף ביותר,
אבל נוף יציר-אדם זה הוא בעל אופי קשות.
יתכן ששיקולים כלכליים-טכנולוגיים קצרי-טווח
גרמו לכך. תוצאות טובות יותר אפשר היה להשיג
על-ידי נטיעה מגוונת יותר ועל-ידי ריווחי-עצים
ופחות אוניפורמיות, בכדי לספק לנוסע ענין ועונג
בשעה שהוא מתבונן בנוף של הפולדר וחש בו.
גליקסון התרשם מדבריו של סוציולוג פאקיס-
טאני, כי מטרת התכנון והפיתוח היא ליצור חיים
הנותנים סיפוק לבני-האדם. איש-שיחי חלק על
דבריו ואמר, שהמטרה היא ליצור חיים העשויים
לסייע להתעלותו של האדם, להתחזקותו הפנימית
בשעות של "נפילת מוחין", ולהתחדשותו בעת
רצון.

גליקסון מדגיש בצדק, שתכנון-נוף הוא אמצעי
לשמירת פוריות הקרקע ויציבותה, ושמן ההכרח
לנטוע זנים מסוימים של עצים ושיתים בשדות
או בסמוך להם, וליצור חגורות-מגן לשם קיומם
של החיים המיקרו-ביולוגיים באדמה ולשם שימור
מחזורי המים בה.

קווי-אופי של גופנו התרבותי הם: חלוקה
קפדנית לשטחים של ניצול כלכלי מלא, מותאמים
לייצור ממוכן של מזון וחרושת-עץ מצד אחד,
ושרידים רומאנטיים של שדות, משוכות, קבוצות-
עצים ובנייני-משק ישנים הקוסמים לעובר-אורח,
אך מצביעים לעתים קרובות על התנוונות כפרית,
מצד אחר. פיסות-אדמה קטנות שנרכשו על-ידי
אנשי עיר וממשלות ונשמרות לנופשים, ובארצות
רבות גם שטחים שנשמו מחמת שיטות חקלאיות
נצלניות ועקב כך נזנחו — כל אלה נעשו לתופ-
עות טיפוסיות בנוף של ימינו. במקום אלה —
אומר גליקסון — יש לשאוף לכך להחזיר חיים
אורגניים מאוזנים לנוף. מדע-הקרקע, האקולוגיה
והחקלאות האורגנית הראו כי שיחזור נוף הוא
תנאי לאספקת מזון ומים שהם בעלי-ערך, וגם
תנאי לאקלימה ולשכינותה של סביבה. בתכנון-

רכילות ומועקה וקשה להתקיים שם. איש-שיחי סיפר לי שהוא גולד וחונך בתחילה בעיירה קטנה וכשעבר אחר-כך לכרך גדול גשם לרווחה. היתה זאת הרגשה של שחרור פנימי מן המועקה של העיירה, שכל אחד ידע את כל הנעשה אצל חברו. הכרך היה לו בבחינת פדות הנפש. אחרי שגר שנים אחדות בכרך הרגיש בצד השלילי של חיי-הכרך, שאין שם קשר בין אדם לאדם וברח מן הכרך לפינות שבכרך שנשתמרו בהן חיי-העיירה ושוב השתלטה עליו המועקה העיירתית. לבסוף הגיע למסקנה שאין תקנה לאדם אלא ביצירתם של איים חברתיים בעל-ערך אמיתי גם בעיר וגם בכפר. ואף-על-פי שעיקר התיקון הוא בהפנמה ובהפנייה למעלה רצוני לומר לך — הוא פנה אלי בידעו שאני מורה בבתי-ספר על-יסודיים — שעל-יכם המורים להקדיש שיעורים לתכנון הסביבתי כשם שעליכם להקדיש שיעורים לאקולוגיה, כי שני המקצועות האלה, שיסודם לדעתי במשנת הסטואה, חשובים בחינוך האדם.

ד.

אמרת לי איש-שיחי שעל-אף ערכם של הסטו-אה והאקולוגיה והתכנון האזורי, הם אינם עשויים לספק את הצרכים הנפשיים של האדם במלואם. האדם זקוק למיתוס שלם שיבאר לו בשלמות את משמעות היקום ואת משמעותו הוא בתוך היקום, ושישתקפו בו המצב העובדתי והמאויים גם יחד. בכל פעם שחלה תמורה בתולדות האדם נוצר ביטוי חדש או מחדש וגם אנהנו מצפים לביטוי כזה. איש-שיחי הודה שהאנושות מצפה להתגלותו של מיתוס חדש או מחדש ושהחיפוש שלו הם בבחינת הכנה למיתוס שיבוא.¹⁰

סיפרתי לו שבהיותי צעיר הושפעתי — שלא מדעתי — ממיתוס שנוצר בתקופה ההלניסטית הוא המיתוס של הגנוסיס. אבי ז"ל היה מלמד¹⁰ בינתיים נוצרו מיתוסים מדומים שאין המצב והמא-וויים משתקפים בהם כראוי, והעיקר שאין כיוונם אמיתי במובן המטאפיסי והמורסי והם מוליכים שולל את בני-האדם הנמשכים אחריהם, ואחד התפקידים של אנשי הרוח הוא להבחין בין מיתוס אמת המכוון להתעלות לבין מיתוס מדומה שאינו מעלה את האדם.

כרתים שבו עבד⁹. בכל המקומות חש גליקסון בסכנה האורבת לאדם, שהנוף הכפרי עלול לקפח את תפקידו המסורתי וליהפך לחרושת-מזון נטור-לת-פרצוף, וניסה למנוע זאת. לפי גליקסון על התכנון להיות מכוון לכך, לקיים גופש והחלפת-כוח בכל המסגרות הסביבתיות. הגופש צריך להיות חלק בלתי-נפרד מן התיפקוד של כל שי-מוש בקרקע, ולא רק המטרה של שטחי-אדמה שנועדו במיוחד לכך. איש-שיחי העיר: על הגופש להיות מכוון בכל מקום, גם בעיר, להתחדשות נפשית. בימינו אנו נתקלים תדיר בנטייה לזוהת גופש עם דרכי התנהגות מסוימות בטבע החפשי ובמקומות זרים — מעין רגשנות מתוכננת והת-פעלות מלאכותית מתמדת. בניגוד לכך מדבר גליקסון על מטרה חיובית לגופש, "גופש פעיל". הגופש הפעיל הוא ההתכוננות של העירוני לק-ראת התחדשות גיאוטכנית של אזורו כולו והוא עלול להיות הצעד הראשון — סיור השטח — במלחמה נגד סחף קרקע, נגד הרס הנוף ונגד ירידה בפוריות של הנוף, ולמען הגדלה כמותית ואיכותית של שטחי ייצור-המזון. כפי שכבר אמרנו הסתייג איש-שיחי מתכניתו של גליקסון להפוך את הגופשים לעורכי-ספר. הנסיונות ליצור ערי-גנים וסביבה גשמית לקהילה אנושית גדולה הם בעל-ערך רב, אבל — כבר העירו — הם נוגדים את עצם מהותה של התיישבות עירונית שסימנה אלמוניות ואפשרויות מגוונות לפגישה, תעסוקה, שירותים ותרבות. חופש הברירה אופייני הוא לעיר. העיר נוגדת במהותה את עיצובם של חיי קהילה במסגרת פיסית, ואת הפתרון העיקרי יש לחפש במסגרת עירונית. איש-שיחי חזר והד-גיש, שאין למדוד הכול בקנה-מידה אנושי, כלכלי וחברתי ותרבותי, כי האנושי אינו אלא פתיחה לעל-אנושי שבאדם. אנשי הכרך נוטים לפרקים להעריך את החיים בכפר, ואמנם נכון הדבר, שבמקומות שמספר האנשים הוא קטן, יש יותר קשר בין היחידים והמשפחות, אבל יש גם יותר ונעשה לפי תכנית התיישבות אזורית מקיפה עם קרית-גת במרכז.

⁹ בשנת 1964 הוכנה תכנית מקיפה לפיתוח כרתים, שבה השתתפו מהנדסים ישראליים.

בקוסמוס. כששליח (צדיק) גומר את שליחותו עלי אדמות, הוא שב אל מקום מוצאו השמימי וסולל את הדרך לנפשות שעשה להעלותן מבור הכלא של העולם הזה. תפקידם של השליחים (הצדיקים) לברר ולאסוף את הניצוצות. אחרי שייגמר התהליך של הבריור כולו, תבוא גאולת העולם. אז יישארו כוחות החושך (כוחות הטומאה) ללא גניצות של אור (של קדושה) ולא יהיה להם קיום. הרשע יחדל והעולם ייגאל.

מיתוס זה ביאר לי הרבה תופעות בחיים. הוא ביאר לי את הרע בלי להאשים את האדם בכולו (כדרך שעשו הנביאים). הוא איפשר לי לעמוד על טיבם של בני-האדם בסביבתי העוסקים תמיד בדברים חיצוניים (עסק, עמדה בחברה, דירה וכו'). המיתוס הועיל לי לזהותם. מיתוס זה מעניק תפקיד לאדם, ונוטע תקווה בלב לגבי עתידו של האדם, בשעה שירבו השליחים האמיתיים בעולם ויתגברו על האפסיות. המיפנה (הגאולה, הפדות) יבוא מלמעלה, כי אין בכוחו של האדם לחולל את המיפנה, אבל הוא אינו אפשרי בלי מאמץ מצד האדם.

פניתי לאיש-שיחי ושאלתי אם לדעתו מתאים מיתוס מעין זה לבטא את מאוויי האדם בזמננו ואת המיפנה שהוא מצפה לו, ואמר, שלדעתו לא יהיה המיתוס העתיד להיווצר דומה למיתוס הגנוסטי-קבלי. נקודת המוצא של המיתוס המקווה לא תהיה לדעתו בגירוש מגן העדן שבספר בראשית פרק ג', אלא בסדר הבריאה שבבראשית פרק א'. המיתוס לא יתחיל בקאטאסטרופה, ב"שבירת כלים" שבתחילת הבריאה, אלא בעלייתו של האדם, ובקשיים ומעצורים שבעלייה זו. הוא הדגיש שלדעתו אין למוטיב של הקאטאסטרופה עתיד, וכן אין לתחושת החטא עתיד; מוטיבים אלה לא ישלטו בעולמו הפנימי של האדם. יש לצפות למיתוס יותר אופטימי, ש"העולם הגופני" (עולם המוסכמות) לא ישתקף בו כעולם שפל, אלא כתחנת-ביניים בדרך מן הבהמי אל האלוהי, ושהגופני במובן האורגאניזם של האדם יתפוס בו מקום. יתכן שיש ב"סטואה המודרנית" (אקולוגיה ותכנון אזורי) מעין הכנה למיתוס שיבוא.

אותנו הצעירים בכל שבוע אור ליום ששי את פירושו של רבי חיים בן עטר (פירוש "אור החיים") לפרשת השבוע, וממנו למדתי מיתוס קבלי שעשה עלי רושם. כשקראתי אחר-כך ספרים על הלניזם נודע לי שזהו בעצם מיתוס של הגנוסטיקאים שבתקופה ההלניסטית. תוכנו של המיתוס הוא ¹¹: הנשמה (ובלשון אחרת: העצמות, המהות הפנימית של האדם) הוא חלק או ניצוץ מדמות-אור שמימית ("מ"אדם קדמון") שנפל בימי קדם (בתחילת הבריאה) לתוך כוחות החושך של הדימונים (לתוך כוחות הטומאה, הקליפות, הסטרא אחרא). ניצוצות האור (ניצוצות הקדושה) שנפלו לעולם הדימונים נותנים לדימונים חיים; הם מחיים ומקימים אותם. הדימונים זקוקים לניצוצות אלה, כי בלעדי האור (בלי קדושה) אין כל קיום אפשרי ועולמם חוזר לתוהו-ובוהו. הדימונים מביטים בקנאה לעולם האור, כי שם הקיום הוא ממשי, והם שומרים בקפדנות את הניצוצות שנלכדו בידיהם, שמכוחם הם קיימים. הדימונים (כוחות החושך) מנסים תמיד להרדים את האדם, לשכר אותו, כדי שישכח את מוצאו השמימי. התענינותם מרוכזת בניצוצות הנמצאים באדם המהווים את העצמות הפנימיות, את הנשמה שלו. הם מצליחים ללכוד רבים מבני-האדם, אבל יש אנשים שלא שכחו את מוצאם השמימי והם נשארים ערים לרוחניות. האנשים האלה מרגישים עצמם כזרים (כגרים) בארץ והם נכספים לגאולה. אלוהים מרחם על הניצוצות שנשבו בידי כוחות החושך ושולח מדי פעם לעולם השפל נשמות גדולות (צדיקי הדור) בלבוש גשמי (כדי שכוחות הטומאה לא ירגישו בהם ולא ידעו מי הם), והם מבררים ומעלים את הטוב מתוך הרע. הם מעוררים את הישנים, מזכירים להם את מוצאם השמימי, ומורים להם דרכים לשוב למקורם, (וחוש מיוחד למעוררים, כעין חוש ריח, למצוא את הנשמות שיש בהן קדושה). הם מוסרים להם שמות קדושים כדי שיוכלו לעבור את הספירות מבלי שיעצרו על-ידי הכוחות הדימוניים הנמצאים

¹¹ במקצת בלשון הגנוסיס ובמקצת בלשון הקבלה והחסידות שלנו.